

DÂRÜLFÜNÛN İLAHİYAT SEMPOZYUMU

18-19 Kasım 2009

TEBLİĞLERİ

İSTANBUL 2010

DARÜLFÜNUN İLAHİYAT FAKÜLTESİ MECMUASI'NDA YAYIMLANAN KUR'ÂN-TEFSİR MAKALELERİNİN MUHTEVASI VE MEHMED ALİ AYNİ'NİN KUR'ÂN'A DAİR BAZI GÖRÜŞLERİ

Abdullah Emin ÇİMEN*

Özet

Sultan II. Abdülhamit döneminde 31 Ağustos 1900 tarihinde “Darülfünun-i Şâhâne” adıyla kurulmuş olan Darülfünun İlahiyat Fakültesi’nde, ulûm-i âliye-i dîniyye içerisinde yer alan tefsir, hadis, fıkıh, İslam tarihi, dinler tarihi ve kelim gibi dersler okutulmuştur. Bu Fakülte’de görevli hocalar tarafından ise 1925-1933 yılları arasında yirmi beş sayı yayımlanan Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası çıkartılmıştır. Dergide yazıları yayımlananlar arasında başta Mehmed Ali Ayni olmak üzere İzmirli İsmail Hakkı, Mehmed Şerefeddin Yaltkaya, Yusuf Ziya Yörükân, Mehmed Şemseddin Günaltay, İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Halil Nimetullah gibi devrin önemli ilim adamları bulunmaktadır.

Bu dergide yayımlanan makalelerin din felsefesi, din eğitimi ve kelim gibi bilim dallarıyla ilgili olanları hakkında bitirme ve yüksek lisans tezi seviyesinde çalışmalar yapılmıştır. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla dergide yer alan Kur’ân-tefsir makalelerinin muhtevaları hakkında herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Çalışmamızın bu eksikliği gidereceği düşüncesindeyiz.

Ayrıca hem Darülfünun İlahiyat Fakültesi hem de Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası’nın önemli hoca ve yazar kadrosu arasında yer alan Mehmed Ali Ayni’nin Kur’ân’a dair ve Kur’ân’ın bazı pasajlarıyla ilişkilendirildiği makalelerinin tahlili de, Darülfünun İlahiyat Fakültesi tarihinde önemli bir yeri olan, Cumhuriyet’in ilk yıllarında üniversite camiasında ciddi tartışmaların odağında yer alan ve Osmanlı’nın son dönemi ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında dini ilimlerin tedrisatının geleceğini etkileyen bu önemli şahsın fikri oluşumundaki Kur’ân algısını kavramamızda yardımcı olacaktır.

Kur’ân’a dair ve Kur’ân’ın bazı bölümleriyle ilişkilendirerek kaleme aldığı makalelerinde Kur’ân hakkında tafsilatlı sayılabilecek bilgilere yer veren Ayni, Kur’ân’ın özellikle toplumsal konuları düzenleyen bazı evrensel ilkelerine vurgu yapmıştır. Bir makalesinde de M. Savary’nin Fransızca bazı ayet tercümelerinde düştüğü hatalar ve bunların ayrıntıları üzerinde durmuştur.

I. DARÜLFÜNUN VE DARÜLFÜNUN İLAHİYAT FAKÜLTESİ TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

Osmanlı’nın son döneminde yüksek öğretim alanında medrese dışında kurulmaya çalışılan kurumlardan biri olarak ortaya çıkan Darülfünun, Osmanlı eğitim reformu projesinin önemli bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.¹

1846 yılında başlayıp 1933 yılına kadar yaklaşık bir asra yakın bir süre devam eden Darülfünun projesinin değişik aşamalarında dini eğitim ve öğretimle ilgili farklı kurumlar, perspektifler ve uygulamalar ortaya çıkmıştır.²

İlk olarak 1846 yılında bir Darülfünun binası inşa edilmesi kararıyla başlayan bu süreçte 1863, 1870 ve 1874 yıllarında değişik teşebbüslerde bulunmuş ve ilk etapta Darülfünun-i Sultânî adıyla 1874 yılında Hukuk, Mühendislik ve Edebiyat Fakülteleri’nin bulunduğu üç bölümlü bir kurum olarak Darülfünun, eğitim ve öğretim hayatına başlamıştır. Türkçe ders verecek öğretim üyesi ve Türkçe ders kitabı bulunamaması nedeniyle eğitim

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (emincimen@gmail.com).

¹ II. Meşrutiyet (1908)’ten sonra Darülfünun’da hocalık yapmış olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun kurumla ilgili değerlendirmeleri için bkz. Koçer, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu Ve Gelişimi*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1991, s. 144; Sankoyuncu, Ali, “Darülfünun’un Tarihsel Gelişimi II”, *Din Öğretimi Dergisi*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1992, sy. 32, s. 112; ayrıca bkz. Öktem, Ülker, “Darülfünun’da Felsefe”, *OTAM*, sy. 10, Ankara, 1999, s. 159.

İslam dünyasında 19 yüzyıldan itibaren ortaya çıkan dini islahat çabalarının karakteriyle ilgili olarak yapılan farklı değerlendirmeler için ayrıca bkz. Commins, David Dean, *Osmanlı Suriyesi’nde İslahat Hareketleri*, (trc. Selahattin Ayaz), Yöneliş, İstanbul, 1993, s. 69.

² Darülfünun tarihi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ayni, Mehmet Ali, *Darülfünun Tarihi*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1927, s. 8 vd.; İhsanoğlu, Ekmelettin, *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, 521-525; Aydar, Hidayet, “Darülfünun İlahiyat Fakültesinden İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ne”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, İstanbul, 1999, s. 302-305.

dilinin Fransızca olarak belirlenmesi ve bu sebeple daha çok Galatasaray Sultanisi mezunlarının eğitim görebildiği bir kurum haline dönüşmesi, kısa sürede bu kurumun ilgisizlik yüzünden kapanmasına neden olmuştur. Daha sonra II. Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. yılına rastlayan 1900 yılında Darülfün-ı Şahâne adıyla yeniden eğitim-öğretime başlamıştır. Darülfün-ı Şahâne, Ulûm-i Âliye-i Dîniye, Edebiyat, Ulum-i Riyâziye ve Tabiiye bölümlerinden oluşmaktaydı. Bu kurum Meşrutiyet ile birlikte İstanbul Darülfünun'u adını almış ve önceden var olan Tıbbiye ve Hukuk bölümleri de buraya ilave edilerek beş fakülteli modern Osmanlı üniversitesinin ilk müessesesi haline getirilmiştir. 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Medreselerin Âliyye kısmı, İstanbul Darülfünunu'na bağlı olarak yeni kurulan İlahiyat Fakültesi'ne bağlanmıştır. 1933 yılında Darülfünun'un Üniversite'ye dönüştürülmesiyle birlikte Darülfünun İlahiyat Fakültesi kapatılmış, yerine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne bağlı İslam Tetkikleri Enstitüsü kurulmuştur. Bağımsız bir bölüm olmadığı için bu Enstitü hiçbir zaman öğrenci almamıştır. Günümüzde bu Enstitü, yine aynı Fakülte'ye bağlı olarak İslam Araştırma Merkezi adıyla varlığını devam ettirmektedir. On dokuz yıl aradan sonra 1949 yılında bu sefer Ankara Üniversitesi'ne bağlı yeni bir İlahiyat Fakültesi'nin kurulduğunu görmekteyiz. İstanbul Üniversitesi bünyesinde İlahiyat Fakültesi'nin yeniden açılışı ise 1992 yılında gerçekleştirilmiştir.³

Medrese karşısında daha modern bir İslami eğitimin yapılacağı bir kurum olarak⁴ İstanbul'da kurulan Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nin orijinal ismiyle Ulûm-i Âliyye-i Dîniyye'nin bir benzerinin, çok yakın bir isimle Darülfünun Fakültesi şeklinde yakın dönemlerde Mısır'da kurulduğunu görmekteyiz.⁵ Nitekim Kahire Üniversitesi bünyesinde kurulmuş olan Darülfünun Fakültesi de, Ezher'in dönemin devlet adamları tarafından algılanış şekliyle köhneleşmiş yapısını ıslah amacıyla modern bir kurum olarak düşünülmüştür. Hem İstanbul'da hem de Kahire'de kurulan her iki müessesenin isimlerinde yer alan "funûn" ve "ulûm" sözcükleri, eğitim alanındaki dönemin modernleşme çabalarını ve tüm ilim dallarında olduğu gibi İslami ilimlerde de batılı normlarda yeni bir eğitimin gerekli olduğu anlayışını açıkça ortaya koymaktadır.

Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nde görev alan hocalar, devrimlerin peş peşe yapıldığı Cumhuriyet'in ilk yıllarının buhranlı atmosferinin sıkıntılarını bizzat yaşamış olmalarına rağmen sadece ders vermek ve makale yazmakla meşgul olmamış, özellikle 1928 yılında hazırladıkları dinde reform ve modernleşme sorununu inceleyen bir projeyle dinin ictimai hayatın gereklerini karşılama ve bilimsel esaslar üzerinde yeniden düzenlenmesi gerektiği taleplerinde bulunarak, devrin ilim ve siyaset dünyasında büyük yankı uyandırmışlardır. Darülfünun İlahiyat Fakültesi hocalarının bir kısmının, başbakanlık, bakanlık ve milletvekili gibi görevlerle Türk siyasi hayatında etkin rol aldıklarını görmekteyiz.⁶

II. DARÜLFÜNUN İLAHİYAT FAKÜLTESİ MECMUASI'NDA YAYIMLANAN KUR'ÂN-TEFSİR MAKALELERİ VE MUHTEVALARI

Darülfünun'un Üniversite'ye dönüştürülmesi öncesinde "Tefsir-i Şerif", İlahiyat Fakültesi adını aldıktan sonra ise "Tefsir" ve "Tarih-i Tefsir" isimleriyle okutulan tefsir dersleri, hadis, fıkıh, kelam ve tasavvuf gibi dini ilimler arasında yer alan temel müfredat derslerinden biriydi. Bu dersleri uzun süre Manisalızâde Hafız Mustafa Şevket Efendi okutmuştur.⁷ Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nda Kur'ân, tefsir ve tefsir tarihiyle ilgili çok az sayıda makalenin yer aldığını görmekteyiz. Buna mukabil dergide daha ziyade İslam Felsefesi ile ilgili makalelerin çokluğu dikkat çekmektedir. Bunda muhtemelen dönemin siyasi konjonktürünün etkili olduğu söylenebilir.

Tebliğimizin bu bölümünde bir kısmı direkt, bir kısmı ise dolaylı olarak Kur'ân ve Tefsir ile ilgili olan makalelerden ve muhtevalarından bahsedeceğiz. Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nda yayımlanan Kur'ân-Tefsir makalelerinin yazar ve isimleri:

A. Hilmi Ömer Budda, "Tufan Hikayesi, İbrani ve İslam Dinlerinde",

sene. 5, sy. 23, İstanbul, 1932, s. 53-64;

sene. 5, sy. 24, İstanbul, 1932, s. 33-45.

³ Geniş bilgi için bkz. Ayni, Mehmet Ali, "Osmanlı Darülfünun'u", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, sene. 1, sy. 1, s. 6-9; a. mlf., *Darülfünun Tarihi*, s. 3 vd.; İhsanoğlu, "Darülfünun", VIII, 521-525; Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu*, s. 74 vd.; Öktem, "Darülfünun'da Felsefe", s. 159-173; Sankoyuncu, "Darülfünun'un Tarihsel Gelişimi II", s. 109-119; Er, Hamit, "Darülfünun İlahiyat Fakültesi ve Dergisi Hakkında Yeni Bir Değerlendirme", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, sy. 16, İstanbul, 2005, s. 70-73; Aydar, "Darülfünun ...", s. 302-305.

⁴ Bkz. İhsanoğlu, "Darülfünun", VIII, 521.

⁵ Darülfünun'un ilk kuruluş çalışmaları 1872 yıllarına kadar gitmektedir.

http://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%AF%D8%A7%D8%B1_%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%84%D9%88%D9%85

⁶ Aydar, "Darülfünun ...", s. 306-307.

⁷ Ayni, *Darülfünun Tarihi*, s. 36, 43, 74; Er, "Darülfünun İlahiyat Fakültesi...", s. 70, 71.

Budda⁸, tufan konusunu bu mecmuada iki ayrı makalede ele almıştır. İlk makalesinde geleneksel İslam ulemasının aksine mucizeyi reddeden bir yaklaşımla⁹ insanların ve hayvanların tümünü boğarak yok eden bir tufanın tabiat ve jeoloji uzmanları tarafından kabul edilmeyen bir görüş olduğunu söyleyerek konuya başlamış, daha sonra da İbrani ve İslam kültüründe tufanla ilgili malzemeyi ayrıntılı bir şekilde inceleme konusu yapmıştır. Bu bağlamda ilk olarak Eski Ahitte yer alan bilgileri nakleden Budda, Yavist : Jahwiste metinle ruhban vesikası arasında konuyla ilgili ortaya çıkan farklı bilgilere temas etmiş¹⁰ ve Babil Tufan hikayesinin İbrani ruhban metninden ziyade Yavist metne daha yakın olduğunu söylemiştir.¹¹

Tufan konusunun Kur'ân-ı Kerim'de yer alışı şeklinden söz ettiği bölümde ise, yirmi üç farklı surede konunun nasıl ele alındığına ayrı ayrı temas etmiş ve ayet meallerine yer vermiştir. Bu bölümde Kur'ân'da yer alan bilgilerle Eski Ahit'te yer alan bilgiler arasında mukayeseler yapmış, benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymaya çalışmıştır.¹² Son olarak da Babillerde Tufan hikayesiyle ilgili bilgilere yer vermiştir.¹³

Bu makalede Budda'nın ortaya attığı en ilginç fikirlerden biri, Türk olduğunu söylediği Sümer dinindeki tufan hikayesinin İbrani ve İslam kültürüne aynen geçmiş olduğuna dair yorumudur.¹⁴ Bu noktada, Kur'ân'ın vahiy ürünü bir eser olmadığı varsayımından hareketle "Kur'ân'ın yazarı Sümerlilerdir." ya da "Tevrat, İncil ve Kur'ân'ı incelediğimiz zaman, ortak tarihsel kaynaklarının Sümer destanları olduğunu görürüz."¹⁵ şeklinde iddialar ortaya atanlarla¹⁶ Hilmi Ömer Budda'nın bu iddiası arasında ne gibi bir fark olduğunu, konunun uzmanlarına havale ediyoruz. Nitekim Budda'nın bu makalesi, "materyalist bir sosyolojik" tahlil olarak değerlendirilmiş ve vahiy "beşeri bir yapıya" indirgemekle itham edilmiştir. Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nda yayımlanan Kur'ân'la doğrudan doğruya alakalı bu tür makaleler, derginin yayın politikası ve dönemin siyasi şartları hakkında az çok kanaat sahibi olmamızı sağlamaktadır.¹⁷

⁸ 1894 yılında İstanbul'da doğan Hilmi Ömer Budda, 1912'de Mülkiye'den mezun oldu. 1920'e gittiği İngiltere'de Sosyoloji ve Dinler Tarihi alanlarında ihtisas yaptı. 1926'da Türkiye'ye döndüğünde, İstanbul Darülfünun İlahiyat ve Edebiyat Fakültelerinde Dinler Tarihi profesörü olarak görev yapan Georges Dumezil'in asistanlığına atandı. Dumezil'in Fransa'ya dönmesi üzerine kürsüdeki dersler kendisine verildi. Darülfünun'un tasfiyesinden sonra T.D.K. Başbakanlık Basın Yayın Umum Müdürlüğü ve son olarak da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde çalıştı. 1952 yılında Ankara'da vefat etti. Çok iyi derecede bildiği diller arasında Fransızca, Almanca, İngilizce ve İtalyanca yer almaktadır (Çoban, Bekir Zakir, "Hilmi Ömer Budda (1894-1952)", (Budda, Hilmi Ömer, *Kurban ve Tufan*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003 içerisinde), s. 7-8; Er, Hamit, *İstanbul Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları*, Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 158-159).

Darülfünunda yaklaşık sekiz yıl hocalık yaptı. İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nda dokuz adet makalesi yayımlandı (Hilmi Ömer Budda'nın kurbanla ilgili yukarıdaki dört makalesi dışında Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nda şu makaleleri yayımlanmıştır: "Fransız Hükümeti ve Elli Seneden Beri İlahiyat" (Dümezil'den tercüme), sene. 2, sy. 5-6, İstanbul, 1927, s. 173-186; "Kitabiyât" (Revue du Monde Musulman'dan tercüme), sene. 2, sy. 9, İstanbul, 1928, s. 193-194; "İslam Dünyasında Resmin Menşeleri" (Thomas Arnold'dan tercüme), sene. 4, sy. 16, İstanbul, 1930, s. 1-19; "Acem Resmî" (İngilizce'den tercüme fakat yazarı belli değil), sene. 5, sy. 18, İstanbul, 1931, s. 16-67; "Tufan Hikayesi", sene. 5, sy. 24, İstanbul, 1932, s. 33-45. Budda, bu çalışmalarıyla dergide en çok makale neşreden ilk dört kişiden biri olmuştur).

⁹ Mucize konusunda Budda ile benzer görüşlere sahip kendisine yakın dönemde yaşamış Hint alt kıtasının önemli modernistlerinden Seyyid Ahmed Han'ın (ö. 1898 m.) bazı görüşleriyle ilgili bilgi için bkz. Öztürk, Mustafa, Kur'an'a Çağdaş Yaklaşımlar (<http://www.islamiyorum.com/index.php?sayfa=makaledetay.php&mkid=194&sayi=60>).

¹⁰ Budda, Hilmi Ömer, "Tufan Hikayesi, İbrani ve İslam Dinlerinde", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, sene. 5, sy. 23, İstanbul, 1932, s. 55-59.

¹¹ Budda, "Tufan Hikayesi...", sy. 24, s. 43.

¹² Budda, "Tufan Hikayesi...", sy. 23, s. 59-61.

¹³ Budda, "Tufan Hikayesi...", sy. 23, s. 61-64.

¹⁴ Budda, konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: "Türk olan Sümer dininde mevcut tufan hikayesinin, diğer kültürlerin de olduğu gibi doğrudan doğruya İbrani ve İslam dinlerine geçtiği muhakkaktır." Bkz. Budda, "Tufan Hikayesi...", sy. 23, s. 55-56; Budda, "Tufan Hikayesi...", sy. 24, s. 42.

¹⁵ Perinçek, Doğu, "İslâm ve Uygarlık", *Bilim ve Ütopya Dergisi*, sy. 37, Temmuz 1997, s. 20. Yakın dönemde konuyla ilgili en spekülative iddiaları ortaya atan Muazzez İlmiye Çığ'ın *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni*, Kaynak Yayınları, 2000 adlı kitabına bakılabilir.

¹⁶ Yahudi asıllı müsteşrik Ignaz Golziher de Kur'ân'a saldırırken onda var olan kıssalarının kaynağının İncil ve Tevrat olduğunu iddia etmişti (Mehran, Muhammed Beyyûmi, *Dirâsât Târihiyye mine'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dârü'n-Nahda el'Arabîyye, Beyrut, 1988, I, 47-48). Bu ve benzeri iddialarla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Musaoğlu, Ahmet, *İnsanlığa Biçilen Yazgı Uygarlığın Tarihi*, Vural Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 171.

¹⁷ Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nın genel bir değerlendirmesi için bkz.

http://haksozhaber.net/okul_v2/article_print.php?id=608

Budda'nın Kur'ân'da değişik vesilelerle gündeme getirilmiş bir konu olan kurbanla ilgili *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*'nın aşağıdaki dört ayrı sayısında;

Hilmi Ömer Budda, "Sâmî Dinlerde Kurbanın Mahiyeti ve Faaliyeti", sene. 2, sy. 8, İstanbul, 1928, s. 28-49;

B. Abdülbaki Baykara, "Tevhit Kelimesinin Tarihi Safhaları",

sene, 4, sy. 14, İstanbul, 1930, s. 61-72.

Baykara¹⁸, makale başlığındaki isimden hareketle, daha ziyade kelamla ilgili gibi gözükken bir konuyu ele alsada, uzun sayılmayacak bir makale içerisinde müellifin birçok ayet-i kerimeyi değişik kontekstlerde kullanmış olması, bizi bu makaleyi tefsir açısından değerlendirmeye sevk etmiştir. Bilindiği gibi başlangıçta tefsir, fıkıh, kelam gibi farklı ilim dalları olmadığından, tüm bunlar zaman içerisinde hadis ilminden ayrılarak ortaya çıkmıştır.

Allah'ı birlemek, O'nun şeriki ve naziri olmadığını tasdik etmek anlamlarına gelen *tevhid* kelimesi, makale yazarı Baykara'ya göre, anlamı genişleyen, hatta kök itibarıyla teklik anlamına gelse de zaman içerisinde "kesret" anlamında bile kullanabilen bir kavram haline dönüşmüştür.¹⁹ Resul-i Ekrem'in sağlığında ve sahabe döneminde bu kavram etrafında herhangi bir tartışma söz konusu olmamıştır. Hatta *الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى* "*Rahmân Arş'a istivâ etmiş(kurulmuş)tur.*"²⁰ ve *يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ* "*Allah'ın eli, onların ellerinin üzerindedir.*"²¹ gibi ayetler, önceleri hiçbir sahabe tarafından tevil edilme ihtiyacı duyulmadan okunmaya devam etmiştir. Ancak haricilerin ve şianın ortaya çıkmasıyla *tevhid* kavramı üzerinde farklı yorumlar yapılmaya başlanmıştır. Bunlardan bir kısmı kulan iradesini inkar ederek her şeyin Allah'tan olduğunu söylüyor, kaderi inkar edenler Allah'ın zatına ilaveten O'na kudret ve irade gibi sıfatlar isnat etmenin Allah'a şirk koşmak anlamına geleceğini iddia ediyor, her şeyi kadere yükleyenler ise kula irade isnat etmenin Allah'a acizlik isnadı anlamına geleceği yorumunu yaparak *tevhid* bu şekilde açıklıyorlardı.²²

Başta Enbiya suresindeki *لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا* "*Eğer yerde, gökte Allah'tan başka Tanrılar olsaydı, ikisi de bozulup gitmişti.*"²³ ayeti olmak üzere Al-i İmrân suresi 3/18 ve 64, Kâf suresi 50/15, Zuhur suresi 43/26-28 gibi ayetlerle konuya zenginlik kazandıran müellif, Kur'ân'ın bu ve benzeri pasajlarının farklı zaman dilimlerinde İslam toplumu içerisinde nasıl yorumlanıp tefsir edilmiş olduğu hakkında bizlere geniş bilgi sunmaktadır. Nitekim yazar, makalede ele aldığı konunun tarihi evrelerini incelemeye başlarken de, zaman ve mekan unsurunun kavramların farklı algılanabilmesine yol açan etkisinden söz etmiş ve bunu *tevhid* kelimesi özelinde müşahhaslaştırarak örnekleriyle ortaya koymuştur. Böylece makalede Hasan el-Basrî (ö. 110/728)'den başlayarak Katâde (ö. 117/735)²⁴,

sene, 2, sy. 9, İstanbul, 1928, s. 34-60;

sene, 3, sy. 11, İstanbul, 1929, s. 81-102;

sene, 4, sy. 17, İstanbul, 1930, s. 57-71.

yayınladığı makaleleriyle ilgili olarak ise şu değerlendirmeleri yapabiliriz:

İlk makalesinde H. Ömer Budda, konuya, kurban hakkında yazı ve yorumları bulunan E. B. Tylor, Mac Lennan, W. R. Smith, Sir James Frezer, D. Marillier, Maus, Hubert, Semend ve Curtis gibi yabancı bilim adamlarının çalışmalarına yer vermekle başlamıştır (Budda, Hilmi Ömer, "Sâmî Dinlerde Kurbanın Mahiyeti ve Faaliyeti", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, sene, 2, sy. 8, İstanbul, 1928, s. 28-29). Allah'a daha yakın olmak için kurban takdim etme geleneğinin insanlık tarihinde çok eskiye dayanan bir adet olduğundan bahisle (Budda, "Sâmî Dinlerde Kurbanın...", s. 29), Samilerde kurbanla ilgili en eski bilginin *Eski Abit*, Mısırdan Çıkış (Bkz. *Eski Abit*, Mısır'dan Çıkış, XXV-XXX) bölümünde yer alan bilgilerden oluştuğuna işaret etmiştir (Budda, "Sâmî Dinlerde Kurbanın...", s. 30-31). Konuyla ilgili makalenin ilk sayısı, daha ziyade Keldanilerde, Kartacalılarda, İbranilerde ve Fenikelilerdeki kurban algısı ve uygulamaları hakkındaki bilgilere ayrılmıştır. İkinci sayıda eski Romalılarda, Güney Arabistan'da, Eski Araplarda ve Himyeriler'deki kurban geleneklerinden söz edilmiştir (Budda, Hilmi Ömer, "Sâmî Dinlerde Kurbanın Mahiyeti ve Faaliyeti", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, sene, 2, sy. 9, İstanbul, 1928, s. 34-60). Üçüncü ve dördüncü sayılarda da konu biraz daha farklı açılardan ele alınmıştır. Budda'nın kurban konusunda kaleme aldığı tüm makaleler, Bekir Zakir Çoban'ın *Kurban ve Tıfan* ismiyle hazırladığı müstakil bir kitapta İnsan Yayınları tarafından 2003 yılında İstanbul'da basılmıştır.

¹⁸ Asıl adı Mehmet Abdülbaki Efendi olan makale yazarı Abdülbaki Baykara, 1883 yılında Yenikapı Mevlevihanesi'nde doğdu. Başta hâfiz-i kütüb lakaplı İsmail Saib Sencer olmak ve Hasırzâde Mehmet Elif Efendi ve Esad Dede gibi devrin önde gelen alimlerinden şerî ve özellikle tasavvufî alanda dersler alarak güçlü bir dini tahsil elde etti. 1908'de vefat eden babası Mehmet Celalettin Dede'nin yerine dergaha şeyh olarak atandı. Darülfünun İlahiyat ve Edebiyat Fakültelerinde Farsça dersleri okuttu. 30 Kasım 1925/1351 yılında Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasıyla şeyhlik görevi sona erdi. 1935 yılında İstanbul'da vefat etti. Şair ve edip bir şahsiyet olan Baykara, şiir ve makalelerinde sadece Baki ismini kullanmıştır. Ebced hesabı ile tarih düşürmede yaşadığı dönemin en önemli şairi olarak bilinmektedir. Darülfünun'un İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülmesinden bir yıl sonra buradaki görevinden alındı. Baykara'nın Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nda üç adet makalesi (Abdülbaki Baykara'nın *tevhid* kelimesiyle ilgili yukarıda sözünü ettiğimiz makalesi dışında *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*'nda şu makaleleri yayımlanmıştır: "İbn Seb'in", sene, 3, sy. 10, İstanbul, 1928, s. 65-86; "Şeyh Muhyiddin ve İbn Seb'in", sene, 3, sy. 10, s. 87-89) yayımlandı (Özcan, Nuri, "Baykara Abdülbaki", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 246-247; Er, *Darülfünun*, s. 147-148; İbnülemin, Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1988, I, 158-160).

¹⁹ Baykara, Abdülbaki, "Tevhit Kelimesinin Tarihi Safhaları", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, sene, 4, sy. 14, İstanbul, 1930, s. 61.

²⁰ Taha, 20/5.

²¹ Fetih, 48/10.

²² Baykara, "Tevhit...", s. 62-63.

²³ Enbiyâ, 21/22.

²⁴ Baykara, "Tevhit...", s. 62.

Vasil b. Ata (ö. 131/748)²⁵, Bâyezîd-i Bîstâmî (ö. 234/848),²⁶ Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857)²⁷, meşhur müfessir Ebu Cafer et-Taberi (ö. 310/922)²⁸, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/935-36), Belâzurî (ö. 279/892-93)²⁹, İ'câzu'l-Kur'ân sahibi Ebu Bekir el-Bakillânî (ö. 403/1013)³⁰, Kuşeyrî (465/1072)³¹, İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085)³², Ebu Hâmid el-Gazâlî (ö. 505/1111), Muhyiddin Arabî (ö. 638/1240)³³, Sadrettin Konevî (ö. 673/1274)³⁴ ve İbn Teymiyye (ö. 728/1327)³⁵ gibi tefsir, hadis, kelam, tarih ve tasavvuf alimlerinin yukarıda bahsi geçen tevhit kavramıyla ilgili ayetlere getirdikleri farklı tefsir, tevîl ve yorumlara yer verilmiştir. Makalede selefin anlayışıyla Mutezile, Cebriye ve Rafıza gibi fırkaların konuya yaklaşımlarına da yer verilmiştir.³⁶ Ayrıca konu hadisler ve Farsça nakillerle zenginleştirilmiştir.

Sonuç olarak makalede, Kur'ân-ı Kerim'de otuz yedi defa tekrar edilen “*Allah'ın başka ilah olmadığı*” hitabının bazen لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ bazen لا إِلَهَ إِلَّا هُوَ bazen لا إِلَهَ إِلَّا أَنَا bazen لا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ bazen de لا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي şeklinde farklı formlardaki kullanımlarıyla ortaya konulan tevhit anlayışının İslam kültüründe hicri ilk asırdan başlayarak ne tür anlam değişimlerine uğradığı ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur.

C. Mehmet Ali Aynî, “Nefs Kelimesinin Manaları”,

sene. 4, sy. 14, İstanbul, 1930, s. 46-52.

Aşağıda kendisine ayrı bir bölüm ayırdığımız Mehmet Ali Aynî'nin, hayatıyla ilgili bilgi orada verilecektir.

Yetmişten fazla farklı ayet-i kerimede nefis kelimesinin hangi anlamlara gelmiş olduğu konusunun ele alındığı bu makale, Mestçizâde Abdullah Efendi (ö. 1148)'nin kaleme aldığı bir risalenin Mehmet Ali Aynî tarafından yer yer ilavelerle özetlenmiş şeklidir. Mestçizâde bu risalesinde nefis kelimesinin Kur'ân-ı Kerim'de sekiz farklı anlamda kullanıldığını söylemektedir.³⁷ Bunlar sırasıyla; zâtullah³⁸, insan ruhu, kalp-sadır, insan bedeni³⁹, bedenle birlikte ruh, insan bedeninde mevcut olan ve onu kötü davranışlara sevk ve teşvik eden bir şey⁴⁰, insan, cin ya da hayvan varlıklarının her birinin zatı ve cinsi⁴¹ anlamlarıdır.

Makalenin son kısmında nefis kelimesinin Arap dilindeki anlamları ve psikolojideki kullanımları üzerinde durulmuştur.⁴² Son olarak da müfessirlerin Nefs-i Emmare'nin ilahi aleme meyletmesiyle Nefs-i Mutmainne'ye, şehvete meyletmesiyle de Emmâretün Bissû'ya dönüşmesiyle ilgili görüşlerine yer vermiştir. Bu çerçevede ilahi bir kalkanla korunmaları nedeniyle kötülöklere meyli söz konusu olmayan peygamber nefislerinin “zekiyye” olarak isimlendirilmesi konusuna da temas edilmiştir.⁴³

Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nda Kur'ân ayetleri ve tefsirle direkt olarak ilgili olan bu makalelerin dışında, dolaylı olarak Kur'ân ayetlerine, tefsir usulü ya da tefsir tarihi içerisinde tartışılan bazı konulara temas eden iki makaleden de burada söz etmek istiyoruz.

Bunlardan ilki Zakir Kadiri Ugan'ın “Dini ve Gayri Dini Rivayetler”, sene. 1, sy. 4, İstanbul, 1926, s. 132-210'daki makalesidir. Makalenin altı sayfalık bir bölümünde Kur'ân'ın peygamberlik müessesesine bakışı, gönderi-

²⁵ Baykara, “Tevhit...”, s. 63.

²⁶ Baykara, “Tevhit...”, s. 65.

²⁷ Baykara, “Tevhit...”, s. 64.

²⁸ Baykara, “Tevhit...”, s. 62.

²⁹ Baykara, “Tevhit...”, s. 66.

³⁰ Baykara, “Tevhit...”, s. 65.

³¹ Baykara, “Tevhit...”, s. 67.

³² Baykara, “Tevhit...”, s. 66.

³³ Baykara, “Tevhit...”, s. 70.

³⁴ Baykara, “Tevhit...”, s. 72.

³⁵ Baykara, “Tevhit...”, s. 70.

³⁶ Baykara, “Tevhit...”, s. 63, 67.

³⁷ Aynî, Mehmet Ali, “Nefs Kelimesinin Manaları”, *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, sene. 4, sy. 14, İstanbul, 1930, s. 46-52.

³⁸ Aynî, “Nefs Kelimesinin Manaları”, s. 46.

³⁹ Aynî, “Nefs Kelimesinin Manaları”, s. 47.

⁴⁰ Aynî, “Nefs Kelimesinin Manaları”, s. 49.

⁴¹ Aynî, “Nefs Kelimesinin Manaları”, s. 50.

⁴² Aynî, “Nefs Kelimesinin Manaları”, s. 50-51.

⁴³ Aynî, “Nefs Kelimesinin Manaları”, s. 51-52.

len Peygamberlere dair ayet-i kerimelerin sure ve ayet numaralarıyla birlikte kronolojik ayrıntılı bir tasnifi yer almaktadır.⁴⁴

Dolaylı olarak tefsir alanına giren konuların değerlendirildiği bir diğer makale ise Kıvamüddin Burslan'ın, "İmam Ahmed'in Bir Eseri", sene. 2, 1927, sy. 5-6, s. 278-313'deki makalesidir. Makalede, Tefsir Usulü'nün bir bölümü olan Ulumu'l-Kur'ân bahsinin Müteşâbihu'l-Kur'ân konusunda ele alınan ru'yetullah meselesine ve Halku'l-Kur'ân gibi konulara yer verildiğini görmekteyiz.

III. MEHMED ALİ AYNİ VE VE KUR'ÂN'A DAİR BAZI GÖRÜŞLERİ

Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nde İzmirli İsmail Hakkı, Mehmed Şerefeddin Yaltkaya, Yusuf Ziya Yörükân, Mehmed Şemseddin Günaltay, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Manisalızâde Hafız Mustafa Şevket gibi dönemin önemli ilim adamları eğitim-öğretim görevinde bulunmuştur.⁴⁵ Fakülte tarihinde aynı bir önemi bulunan hocalar arasında Mehmet Ali Ayni de yer almaktadır. Öncelikle onun kısaca hayatı hakkında bilgi vermemiz uygun olacaktır:

A. MEHMET ALİ AYNİ'NİN HAYATI

Aslen Konya'lı bir ailenin çocuğu olarak 1868 yılında Balkan şehirlerinden Manastır/Serfice'de doğdu. Küçük yaşlarda ailesiyle önce Selanik'e oradan İstanbul'a, akabinde de Yemen'e gitti. Daha sonra dönmüş olduğu İstanbul'da Gülhane Askeri Rüştiyesi ve Mülkiye'nin idadi ve yüksek kısmından mezun oldu. Elazığ, Yanya, Arnavutluk ve Trabzon valiliğine atandı. Ziya Gökalp ve Faik Ali'ye hocalık yaptı. Darülfünun İlahiyat Fakültesi ve Medresetü'r-Reşâd'da tasavvuf, Harbiye'de ahlak felsefesi, Harb Akademisi'nde siyasi tarih, Çamlıca Kız Lisesi'nde edebiyat okuttu. Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nin kapatılması sonrasında kadrosu İslam Tetkikleri Enstitüsü'ne nakledildi. Ancak orada kendisine herhangi bir görev ve ders verilmediği için bir yıl sonra emekliye ayrıldı.⁴⁶

1926'da Harvard'daki VI. Felsefe Kongresi'ne, 1930'da Oxford'da toplanan VII. Felsefe Kongresi'ne Türkiye'yi temsilen katıldı.⁴⁷ Nakşi tarikatine mensup olup çok iyi derece Arapça, Farsça ve Fransızca bilmekteydi.⁴⁸

1933 yılında "inkılaplar karşısında bitaraf"⁴⁹ kaldığı için lağvedilen Darülfünun'un yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuş, ancak Darülfünun'dan yeni üniversiteye alınan 61 öğretim üyesine karşılık 82 öğretim üyesi dışarıda bırakılmıştır. M. Ali Ayni, yeni üniversitenin aktif öğretim kadrosu içerisinde düşünülmeyenler arasında yer almıştır.

M. Ali Ayni, ardında kırk civarında telif ve türçüme eser bırakmıştır. Bunlar arasında şunları sayabiliriz: *Hüccetü'l-İslâm İmam Gazâlî*, İstanbul, 1327-1909; *Târîh-i Felsefe*, İstanbul, 1330; *Râhiyat Dersleri*, (E. Ribeaup'dan), İstanbul, 1331; *Muallim-i Sâni Fârâbi*, İstanbul, 1332; *Şeyh-i Ekkber'i Niçin Severim*, İstanbul, 1339; *Reybâlik, Bedbinlik, Lâilâbâlik Nedir*, İstanbul, 1341; *Tasavvuf Târîhi*, İstanbul, 1341; *İsmail Hakkı (Bursak)*, Fransızca, Paris, 1923; *Hacı Bayram-ı Velî*, İstanbul, 1343; *Darülfünun Tarihi*, İstanbul, 1927; *Türk Mantıkçaları*, İstanbul, 1928; *Ahlak Dersleri*, İstanbul, 1930; *Demokrasi Nedir*, İstanbul, 1938; *Türk Ahlakçaları*, İstanbul, 1939; *Milliyetçilik*, İstanbul, 1944; *Hayat Nedir*, İstanbul, 1945.⁵⁰

Ayni, Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nda yedi adet yazı⁵¹ kaleme almanın yanı sıra, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası'nın da kuruculuğunu yapmıştır.

⁴⁴ Ugan, Zakir Kadiri, "Dini ve Gayri Dini Rivayetler", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, sene. 1, sy. 4, İstanbul, 1926, s. 162-167.

⁴⁵ Ayni, *Darülfünun Tarihi*, s. 74; Dursun, Yücel, "Geçmişten Bugüne Türkiye'nin Bilim ve Teknolojide Kat Ettiği Mesafe", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ankara, 2009, sy. 1, s. 10 (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/48/1116/13169.pdf>). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 2009, sayı 1.

⁴⁶ Arar, İsmail, "Ayni, Mehmet Ali", *DİA*, İstanbul, 1991, IV, 273; Işık, İhsan, *Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi*, Uyum Ajans, Ankara, 2001, s. 140; Rihtem, Mehmet, "M. Ali Ayni'nin Bakü Konferansı", s. 2 (<http://www.qafqaz.edu.az/journal/MEHMET%20RIHTIM.pdf>); Er, *Darülfünun*, s. 170.

⁴⁷ Arar, "Ayni, Mehmet Ali", IV, 274; Kara, İsmail, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler II*, Risale Yayınları, İstanbul, 1987, s. 45-46; Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Konya, 1966, II, 486-493.

⁴⁸ Kara, *Türkiye'de İslamcılık*, s. 46.

⁴⁹ İhsanoğlu, "Darülfünun", VIII, 525.

⁵⁰ Arar, "Ayni, Mehmet Ali", IV, 273-274.

⁵¹ Mehmet Ali Ayni'nin *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*'nda kaleme aldığı yazılar: "İlim İle Din Arasındaki Münazaa", sene. 1, sy. 1, İstanbul, 1925; "Altıncı Beynelmîlel Felsefe Kongresi", sene. 2, sy. 7, İstanbul, 1928; "İsmail Hakkı'ya Dair Bir Tetkik Hulasası: İsmail Hakkı'nın Hayat-ı Neşriyye ve İlmiyesi, İsmail Hakkı'nın Eserleri", sene. 2, sy. 9, İstanbul, 1928; "Türk Mantıkçıları", sene. 3, sy. 10, İstanbul, 1928; "Karmatlara Dair Yazılmış Kitaplar", sene. 3, sy. 11, İstanbul, 1929; "Nefs Kelimesinin Manaları", sene. 4, sy. 14, İs-

Ayni, Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in başlarında süregelen maneviyatçı mücadelede edebi alanın en önemli mümessili Mehmed Akif Ersoy'un bu mücadelesini felsefi görüşleriyle desteklemiş önemli aydınlarımızdan biri olarak kabul edilmektedir. Türk toplumu içerisinde yaygınlaştırılmaya çalışılan "maddeci ve ateist fikirlere karşı" maneviyatçı felsefi bir tutum benimsemiş, özellikle Stirner ve Nietzsche'nin nihilist ve anarşist fikirlerine ve Darwin'nin insanı hayvan seviyesine indirgeyip ondaki manevi değerleri yok etmeyi hedefleyen evrimci görüşüne karşı kalemiyle ve fikirleriyle şuurlu bir mücadele sürdürmüştür.⁵²

Türk Ahlakçıları, Türk Mantıkçıları ve Türk Azizleri gibi eserler kaleme alan Ayni, "baskıcı tek parti yönetiminin İslam ve din kokusu taşıyan hemen hiçbir şeye sıcak bakmadığı ve tahammül göstermediği bir ortamda"⁵³ Türk kelimesini "İslam yerine" kullanma şeklinde ince bir siyaset güderek bilimsel birikimini yaşadığı toplumla paylaşmaktan geri durmamıştır.

Ayrılmış milliyetçi akımların yaygınlaşmaya başladığı bir bölgede valilik yaptığı bir dönemde İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği resmi bir yazıda, bu bölgelerde ehl-i sünnet akaidinin korunmasının, medreselerin güçlendirilmesinin ve bazı tasavvufi tekkelerin desteklenmesi gerektiğinin ayrılmış akımların önünü kesecek en önemli tedbirler olduğu teklifinde bulunmuştur.⁵⁴ "İslam itihadi"⁵⁵ fikrine sahip olan M. Ayni, hayatını "İslamcılık"⁵⁶ düğüncekseninde sürdürmüştür.

Engin bir Kur'an kültürüne sahip olan Ayni'nin, bazı temel düşüncelerini ayetlere yaptığı referanslarla temellendirdiğini görmekteyiz. İslam dünyasının içinde bulunduğu uyuşuk durumu tasvir ettiği bir makalesinde, İslam dünyasının o günkü fotoğrafını Ashab-ı Kehf'ten söz eden *وَتَحْسِبُهُمْ أَيْقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ* "Sen onları uyumak sanırdın, halbuki gerçekte onlar uyukuda idiler."⁵⁷ ayetine atıfta bulunarak çekmiştir.⁵⁸

B. KUR'ÂN'A DAİR BAZI ÇALIŞMALARI VE GÖRÜŞLERİ

Hayatı ve görüşleri hakkında müstakil bir kitap yazmış olan Ali Kemal Aksüt, Mehmet Ali Ayni'nin Kur'an ile ilişkisini şöyle özetlemektedir: "Bu tek kelimeyi söylerken dudakları titrer, fakat kalbi inşirah ile dolar, gözleri nurlanır, vicdanı Allah'ın büyüklüğü ve inayeti ile haz duyar"⁵⁹ O, özellikle "Türklerin İslam'ı kabul etmekle daha çok yükseldiklerini, daha çok kuvvetlendiklerini, vatan ve hürriyet aşkını daha iyi sezdiklerini genç ve tecrübesiz dimağlara nakşetmek" için büyük çaba göstermiştir.⁶⁰

Mehmet Ali Ayni'nin Kur'an'a dair temel algısını ortaya koyan iki makalesinden söz edeceğiz. Bunlardan biri "Kur'an Nedir?"⁶¹, diğeri ise "Kur'an'a Dair"⁶² başlıklarını taşımaktadır. Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nda yayımlanan yukarıda sözünü ettiğimiz "Nefs Kelimesinin Manaları" adlı makalesi de, onun engin Kur'an kültürünün ayrı bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

"Kur'an Nedir?" adlı makalesinde konuya Kur'an ayetlerinin sayısına temas ederek başlayan müellif, Kur'an'ın bir yazarın planını önceden tasarlayarak kaleme aldığı bir kitaptan farklı oluşunu, onun farklı zaman ve mekanlarda toplumsal gayelerle bağlantılı bir şekilde nazil olmasıyla ilişkilendirerek izah etmeye çalışmıştır.⁶³

Kur'an'ın anlaşılmasında esbâb-ı nüzûl, muhkem-müteşâbih, nâsih-mensûh, Arap dili ve belağatı, cahiliye şiiri ve hadis bilgisinin önemine vurgu yaparak, Kur'an'ın nazil olduğu döneme ilişkin kültürel öğelerin, inançların, adet ve geleneklerin iyi bilinmesinin zarureti üzerinde durmuştur.⁶⁴

tanbul, 1930; "İslami Bibliyografi", sene. 5, sy. 22, Mart, 1932.

⁵² Arar, "Ayni, Mehmet Ali", IV, 274.

⁵³ Kayacık, Ahmet, "M. Ali Ayni'ye Göre Türk Mantıkçıları", *Yeni Türkiye -Türkoloji Özel Sayısı*, sy. 46, Temmuz-Ağustos, 2002, Ankara, s. 564.

⁵⁴ Aksüt, Ali Kemal, *Profesör Mehmet Ali Ayni Hayatı ve Eserleri*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1944, s. 273.

⁵⁵ Aksüt, *Mehmet Ali Ayni*, s. 290.

⁵⁶ Aksüt, *Mehmet Ali Ayni*, s. 288.

⁵⁷ Kehf, 18/18.

⁵⁸ Aksüt, *Mehmet Ali Ayni*, s. 295.

⁵⁹ Aksüt, *Mehmet Ali Ayni*, s. 334.

⁶⁰ Aksüt, *Mehmet Ali Ayni*, s. 334.

⁶¹ Bu makalenin tamamı için bkz. Aksüt, *Mehmet Ali Ayni*, s. 334-342.

⁶² Bu makalenin tamamı için bkz. Aksüt, *Mehmet Ali Ayni*, s. 342-353.

⁶³ Ayni, Mehmet Ali, "Kur'an Nedir?", (Aksüt, Ali Kemal, *Profesör Mehmet Ali Ayni Hayatı ve Eserleri*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1944 içerisinde), s. 334.

⁶⁴ Ayni, "Kur'an Nedir?", s. 335-336.

Bu çalışmasında Ayni, Kur'an'ın öncülük ettiği toplumsal değişimlere (teceddüd) temas etmiş ve ilahi bir kitap olan Kur'an'ı tanıtırken de onun en önemli misyonunun tarihte insanlığa sunduğu yeni ufuk ve gerçekleştirdiği "inkılab" olduğunu söylemiştir.⁶⁵

Ayni bu makalesinde Kur'an'ın beş farklı yönünü ön plana çıkartmıştır. Bunlardan ilki tevhid ilkesidir ki, Herbert Spencer'in "ilmin gayesi tevhittir" sözünde güzel bir ifadesini bulmuş olan, evrenin yaratılışından insanın yaratılışına, rüzgarların, şimşeklerin, yağmurların ve hayvanatın yaratılışına varıncaya kadar her şey, bu tevhid ilkesinin bir tezahüründen ibarettir.⁶⁶ Kur'an ile ilgili olarak öne çıkarttığı bir diğer ilke, tevhidin sonucu olarak ortaya çıkmış olan şirke dair her şeyin merdud olduğudur.⁶⁷ Bir diğer önemli ilke Kur'an'ın hem maddi hem de manevi alanlarda getirdiği temizlik (taharet) anlayışıdır. Bir diğer ilke olarak da Kur'an'ın ideal bireyden bahsederken bu bireyin toplumun huzur ve mutluluğuna kendini adanmış bir yapıda olmasından bahsetmesidir. Nitekim bunun en güzel tezahürü emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker ayetlerinde ortaya çıkmaktadır.⁶⁸ Son ilke olarak da, Kur'an'ın tüm emir ve yasakları aslında onun davranışlarını düzenlemeye yönelik olan müjdeleme ve sakındırma amacı gütmektedir.⁶⁹

Özetle "Kur'an Nedir?" isimli makalesinde Ayni Kur'an'ı, yeryüzündeki karanlığı gideren bir nur, hakikati arayanlara doğru yolu gösteren rehber, ümitsizliğe kapılanları cesaretlendiren şifa ve tüm insanlığa mutlu olma yollarını gösteren rahmetin ta kendisi olarak tanımlamıştır.⁷⁰

Ayni'nin "Kur'an'a Dair"⁷¹ adlı makalesi ise, az önce bahsi geçen "Kur'an Nedir?" isimli makalesinin büyük oranda devamı niteliğindedir. Bir farkla ki, makalenin ilerleyen bölümlerinde Kur'an mütercimlerinden M. Savary'nin yaptığı Fransızca tercümedeki bazı hatalara birçok örnek çerçevesinde yer vermiş olmasıdır.

Makalesinde insanın yaratılışındaki hikmetlerden⁷² uzun uzadıya bahseden Ayni, Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde insanı Allah'ın mahlukatıyla ilgili olarak tefekküre davet ettiğini vurgulamış,⁷³ Darwin'in *The Origin of Species : Origine des Espèces* adlı kitabında dile getirdiği bazı canlıların yaratılış gayeleriyle ilgili düşüncelerini eleştireye tabi tutmuştur.⁷⁴

Ayni'nin yazılarında vurguladığı önemli hususlardan biri, Kur'an'ın bireysel ve toplumsal hayatımıza yön veren bir unsur haline dönüşmesi arzusudur. O bu arzusunu "Hazret-i Kur'an bu hususta en emin bir mürşid ve delilimizdir"⁷⁵ şeklinde dile getirmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in Türk gençliği tarafından okunup anlaşılması gerektiğini ısrarla gündemde tutmuş olan Ayni, ondaki hikmet, zarafet ve kudretin genç nesillere aktarılmasının, özellikle üniversite gençliğinin ufkunu açacağını, onlara büyük vecd ve heyecan katacağını söylemiştir. Bu hedefi gerçekleştirmeye yönelik olarak da Kur'an Tercemeleri'nin önemli işlevinin olacağından bahisle, yaşadığı dönemdeki Kur'an Tercemesi meselesi üzerindeki tartışmalardan söz etmiş ve kendisinin Türkçe Kur'an Tercemesi yapılması projesine taraftar olduğunu söylemiştir. Arapça bilmeyen bazı Türk gençlerinin Kur'an'ı anlamak için insafsız, kötü amaçlı, düşmanlık güden ve saldırgan ("garazkar" ve "mütecâviz") olarak tanımladığı bazı Oryantalistlerin hazırladığı Kur'an tercümelerini okuduklarını ve bu nedenle zihinlerinin bulandığını hatta beyinlerinin zehirlendiğini (tesmîmi ezhân) ifade etmiştir.⁷⁶ Bu nedenle "Kur'an'a Dair" adlı makalesinin büyük bir kısmını bu tür bir eser olan M. Savary'nin⁷⁷ Fransızca Kur'an Tercemesi'nde (Le Coran) yaptığı hatalara ayırmıştır. Bu bölümde Savary'nin kasıtlı olarak bazı sure isimlerini değiştirdiğini, bazı ayet meallerinde tahrifler yaptığını, bazılarında ise metinle alakası olmayan anlamlar ver-

⁶⁵ Ayni, "Kur'an Nedir?", s. 335.

⁶⁶ Ayni, "Kur'an Nedir?", s. 338-339.

⁶⁷ Ayni, "Kur'an Nedir?", s. 339.

⁶⁸ Ayni, "Kur'an Nedir?", s. 340.

⁶⁹ Ayni, "Kur'an Nedir?", s. 341.

⁷⁰ Ayni, "Kur'an Nedir?", s. 341-342.

⁷¹ Ayni, Mehmet Ali, "Kur'an'a Dair", (Aksüt, Ali Kemel, *Profesör Mehmet Ali Ayni Hayatı ve Eserleri*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1944 içerisinde), s. 342.

⁷² Ayni, "Kur'an'a Dair", s. 342.

⁷³ Ayni, "Kur'an'a Dair", s. 343.

⁷⁴ Ayni, "Kur'an'a Dair", s. 344.

⁷⁵ Ayni, "Kur'an'a Dair", s. 346.

⁷⁶ Ayni, "Kur'an'a Dair", s. 346-347, 353.

⁷⁷ Savary'nin Kur'an Tercemesi'ne dair bazı değerlendirmeler için bkz. Shabab, Omar Sheikh, "The Evolution of Translation Culture: Translating the Holy Quran into French", *J King Saud Univ.*, vol. 15, Lang. & Transl., s. 25-33, 35, 40-42.

diğini, hatta Hz. Peygamber'e yönelik olarak yaptığı iftirada onu yalancılıkla itham etmesini, örnekleriyle net bir şekilde ortaya koymuştur.⁷⁸

Ayni'nin Kur'an'la ilgili kaleme aldığı makalelerde bizce öne çıkan en önemli husus, konuyu anlamayı kolaylaştıran örnekler çerçevesinde muhatabı düşünme ve tefekküre sevk etmesi ve kıyas yapmayı öngören akli delilleri ön plana çıkartmış olmasıdır. Onun tüm makale ve kitaplarındaki genel hedef, kendi ifadesiyle "tesmîmi ezhân"a uğrayan ve "ruhen zehirlenen" gençliğin "selamet ve ismet-i fikriyesini muhafaza"⁷⁹ etmek olmuştur.

Vefat ettiği yıl yayımladığı *Hayat Nedir* (İstanbul, 1945) adlı eserinde inançsızlık (ateizm) ve karamsarlık anlayışlarının insanı sürüklediği mutsuzluk ve intihar gibi sonuçları⁸⁰ sade bir Müslüman gözüyle ele alıp, ateizm düşüncesi karşısında "Allah'a imanı" çıkış yolu olarak gösteren; ümitsizlik ve karamsarlığa karşı "Allah'tan ümit kesmemeyi" (لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ)⁸¹ ve "üzüntülere kapılmamayı" (وَلَا تَيْسُؤُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ)⁸² öğütleyen; birey üzerinde hiçbir ahlaki, dini ve sosyal baskıyı kabul etmemesi yönüyle anarşizme neden olup intiharlara sürükleyen nihilist⁸³ ve benzeri anlayışlara karşı insanın yaratılış gayesinin Allah'a kulluk olduğunu⁸⁴ öngören Kur'an ayetlerinde dile getirilen hakikatleri, bir filozof kimliğiyle felsefi süzgeçten geçirerek savunmaktan geri durmamıştır.

Yaşadığı döneme damgasını vuran önemli aydınlarımızdan biri olan Mehmet Ali Ayni'nin hak ettiği değeri her nedense görmediğini müşahede etmekteyiz.

⁷⁸ Ayni, "Kur'an Nedir?", s. 348-352.

⁷⁹ Aksüt, *Mehmet Ali Ayni*, s. 353.

⁸⁰ Arar, "Ayni, Mehmet Ali", IV, 274.

⁸¹ Zümer, 39/53.

⁸² Yusuf, 12/87.

⁸³ Bkz. Bolay, Hayri, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1987, s. 188-189.

⁸⁴ Zariyat, 51/56.